# İmam Maturidi

Mürsel Gündoğdu

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

**YAYIN NU:** 1486
**EDEBÎ ESERLER:** 778

**T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI**
**SERTİFİKA NUMARASI:** 16267

**ISBN: 978-605-155-892-9**

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

**ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®**
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

**Editör:** Ayşegül Büşra Paksoy

**Son Okuma:** Emre Kanarya

**Kapak Tasarımı:** Ceyhun Durmaz

**Dizgi-Tertip:** Ötüken

**Kapak Baskısı:** Pelikan Basım

**Baskı:** İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 12531 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

**Mürsel GÜNDOĞDU:** Giresun'da doğdu. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden "Kur'an'da Sanat Kavramı" adlı teziyle mezun oldu. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bölümünde "Farabi'de İyilik Kavramı" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı.
Kayseri, Mardin, Kocaeli ve Balıkesir vilayetlerinde öğretmenlik ve yöneticilik yaptı. Halen Kocaeli Hayrettin Gürsoy Spor Lisesi'nde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.
Mürsel Gündoğdu evli olup Mehmet Kağan ve Bengisu adında iki çocuğu vardır.

**YAYINLANMIŞ ESERLERİ**

- Bir Nehir Yangını ( şiir)
- Akıl Kalbi Ararken- Bir Gazali Romanı
- Kalbin Şehrinde- Bir Gazali Romanı 2
- Vezir Nizamülmülk (Roman)- ESKADER 2014 Roman Ödülü
- Taşları Konuşturan Adam- Bir Mimar Sinan Romanı
- Hakan-Türkler Müslüman Oluyor- Bir Abdülkerim Satuk Buğra Han Romanı
- Müderris -Bir Gazali Romanı (Birleştirilmiş Baskı)

## Giriş

Bozkırlar tabiatın beşiğidir ve yeni doğan her günün kalp atışları en önce bozkırın derin vadilerinde yankılanmaya başlar.

Güneş en güzel yüzünü bozkıra gösterir, ay peçesini takmadan misafir olur bozkırın geniş sofrasına ve yıldızlar en güzel rakslarını bozkırın uçsuz bucaksız düzlüklerinde yaparlar. Sonbahar rüzgârları ıslık çala çala eser bozkırda ve fırtına kopunca olanca öfkesiyle çullanır bozkırın üzerine. Bazen neşedir bazen çile ama çoğu zaman sabırdır bozkır. Kışı bağrında uyutandır ama hiçbir zorluğa teslim olmadan özgürlüğün yanık türküsünü haykırandır.

Bu yüzden baharlar gümbür gümbür gelir bozkırlara.

Ve… En nadide çiçekler bozkırın bağrında açar.

Bozkırın gözbebeği olan Semerkant'ın, hikmeti yüklenmiş bilge olarak asırlara meydan okumaya hazırlandığı çağlardı.

Semerkant, bozkırın masal perisiydi o devirler ve bir asırdan beri goncaya durmuş bir gülün de sevda esiriydi. Tarihin kaderinin yeniden yazılmaya başlandığı bu yerde yarınları aydınlatacak nice kandillerin ardı ardına fitili tutuşturuluyordu hiç sönmeyesi. Çağa direnmek ve yeni bir çağa yürümek için çektiğimiz her türlü çile, yarınlarımızın daha aydınlık olması için değil midir? Ve yarınlarını huzurun ferahfeza iklimine emanet edecek olanlar sadece ve sadece böyle büyük bir çabanın ve haklı bir davanın izini sürecek olanlar değil midir?

Semerkant, güneşin billur ışıklarıyla yıkanıyordu.

Hayatın olanca yorgunluğunu üzerinde taşıdığı her halinden belli olan bir hoca, önüne diz çöküp sıralanmış talebelerine nasihat ediyordu.

Öğle güneşinin yatışmaya meylettiği bir vakitti.

Hoca, sözlerini hızlıca bitirip dışarı çıkmak istediğini söyleyince etrafında hemen bir koşuşturmaca başladı. Gençlerden bir tanesi aceleyle ayakkabılarını hazırlıyor, diğeri cübbesini getiriyor, bir diğeri ise mükellef bir bohça hazırlamanın derdine düşüyordu. O esnada sağa sola haber uçurmak için evden dışarı fırlayan gençler de olmuştu.

Bastonunu alıp iki genç talebenin refakatinde çıktı dışarıya.

Göğe bakmak istedi ancak belini doğrultamadı. Eve dönüp geriye doğru el sallamak istedi lakin evde veda edecek kimsesi kalmamıştı artık. Kızları bir bir evlenip yuvadan uçmuş, yakın bir zamanda da hayat arkadaşı Halime'yi kaybetmişti. Bu yüzden uzun süre eve kapanınca bu eski bina başına çökecek gibi oluyor ve bazı vakitler kendisini bu kasvetli yerden bir an önce dışarı atma ihtiyacı hissediyordu.

Böylesi durumlarda ona en iyi gelen mekân, şehrin belini sımsıkı saran Semerkant Nehri'nin kenarındaki ağaçlarla kaplı küçük bir tepecikti.

Kendisini bir an olsun yalnız bırakmayan talebelerinin eşliğinde oraya gider ve bir süre yanındakilerle sohbet edip yüreğinin yangınlarını nehrin sularına salmayı başarınca rahatlar ve geri dönerdi. Onun evden çıkıp buraya gitmek için niyetlendiğini öğrenen pek çok talebesi, müderris arkadaşı ve sohbet halkalarına devam etmiş ahaliden bazısı da ona eşlik eder, derin ilminden ve sohbetinden faydalanmaya çalışırdı. Bazen sadece yol boyu yaptığı sohbeti dinlemek ve sual sormak için dahi aralarına katılanlar olurdu.

Henüz birkaç adım atmışlardı ki etraf bir anda kalabalıklaşıverdi.

Elini öpenleri süzüyordu tek tek. Çoğu genç talebeleriydi. Bazıları da müderris talebeleri ve ilim dostlarıydı. O gün ahaliden sokulan olmamıştı yanlarına. En son gelen ise hem talebesi hem de yakın dostu olan Hâkim es-Semerkandi idi.

Kendisine hayranlıkla bakmaya devam eden bir genç talebe, farkında olmadan yol boyu sürecek sohbetin fitilini de ateşlemişti.

Gencin kendisine dikkatle baktığını fark edince konuştu ona:

- Hayat, gençlik çağında önümüze hoyratça serdiği servetlerin pek çoğunu ilerleyen yaşlarda tek tek toplamaya başlar, evladım.

Yüzü kızarmıştı talebenin.

Onun mahcubiyetini hissedince devam etti sözlerine:

Oysa tertemiz sevdaların otağıdır gençlik. Bunun kadr ü kıymetini iyi bilesin. Şimdi sorarım sana; Bir gencin sevdasını hangi gizli el söküp alabilir yüreğinden? Onun olanca arzularının tomurcuklanışına hangi mevsim dur diyebilir a kuzum? Bir gencin

tutkuyla coşup çağlayan nehirlerine kim set çekebilir? Ve onun kayısı çiçeği gibi bembeyaz açan hayallerine hangi gecenin siyah kanatları dokunabilir? Gençlik ah gençlik… Unutma evladım! Kirlenmeyen ve hiç kirletilemeyecek bir sevda mevsimidir gençlik çağları.

Hoca, talebelerin refakatinde ağır aksak yürüyordu.

Onun gençlik üzerine bu sözlerini hayranlıkla dinleyen müderrisler yaklaştılar bu defa yanına. Yaşları ellinin üzerindeydi çoğunun. Ona dikkatli gözlerle nazar etmeye başladılar.

Müderrislerin genç talebelere imrendiklerini anlayınca durakladı.

Biraz soluklandıktan sonra onlara bakıp konuştu bu defa:

Gençlikten sonra hayat, vaktin sihirli sağanağında yıkanmaya başlar dostlar. Hakikat, işte bu zamanlarda daha duru göstermeye başlar kendisini. Gözümüze açılan sayısız ikbal penceresi, sayılır hale gelir önce. Ardından gidilecek sınırsız yollar sınırlanmaya başlar. Geniş caddeler daralır, dümdüz zemin engebeli hale gelir, iklim sertleşir ve tabiatın renkleri değişmeye başlar. Yaş ilerledikçe saatler hızlanır ve zamanın çelikten dişlileri, yüreğimizde filizlenen rengârenk çiçeklerin dallarını hırpalaya hırpalaya dönmeye başlar.

Başlarını sallıyordu müderrisler ve kekremsi bir eda ile onaylıyorlardı hocalarının hikmetli sözlerini.

Bu kez yaşı kemale ermiş Hâkim es-Semerkandi yaklaştı yanına:

- Ya sonrası üstadım, dedi usulca.

Gülümseyip cevap verdi kadim dostuna, mahzunca:

- Sen de bilirsin ki bu hayatın devamı, yıkık dökük manzaralar şehridir dostum. Böylesine çetin bir yokuşa sarınca ömür, gözlerinin siyahı şafakta eriyen gecelere inat onun karasını seherin dahi aklayamadığı geceler başlar hayatımızda. Yüreğimize biriktirdiklerimizi çalmak için fırsat kollayan hırsızın ayak sesleri hiç eksilmez olur kulaklarımızdan. Gelip geçen her gün, masmavi gökte kayıp duran yıldızlar gibi ortadan ikiye böler ruhumuzu. İşte bu yaşlarda titrek ellerimizle biteviye hüzün nakışlarız kendi kaderimize. Ve ihtiyarlık, gönül aynamıza yansıyan bir tutam hüzün yankısından başka nedir ki a dostum?

Ahalinin teveccühleri arasında Semerkant Nehri'nin kenarına kadar varmışlar, yürümeye devam ediyorlardı. Bıyıkları henüz terlemeye başlamış bir genç talebe, meydana gelen sessizliği fırsat bilerek kalabalığın arasından sıyrıldı ve sokuldu hocasının yanına.

Yaşı bir asra merdiven dayamış olan hocasına mahcup bir edayla sordu;

- Efendim! Ömür dediğimiz şey nedir o vakit?

Başını sallayıp veciz bir şekilde cevapladı bu suali de:

- Evladım! Kökü gençlikten beslenen asırlık bir çınardır ömür. Beden yaşlanır ama gönül asla. Yaş ilerledikçe bedenimiz geldiği yere doğru çevirir bakışlarını. Ruhumuz da öyledir. Nereden gelmişsek oraya döneceğiz şüphesiz. Ömür dediğimiz şey iyilik ve kötülük adına bütün biriktirdiklerimizle Hakk'ın huzuruna çıkmak için yaptığımız kısa bir seyahatten başka nedir ki?

Uzun bir yürüyüşün ardından sohbet edecekleri yere varmışlardı. Önden gelen talebeler hemen yere kilim serdiler. Ardından da hocaları için minder ve sırt yastığı ile rahleden oluşan rahat bir köşe kurdular.

Ebu Mansur Muhammed epey yorulmuştu.

Önce çağıl çağıl akan suya baktı bir süre. Hemen sonra talebelerinin yardımıyla kendisi için hazırlanan yere bağdaş kurup oturdu. Onun işaretiyle beraber önce müderrisler ardında da genç talebeler yere serili kilimlerin üzerine diz çökerek oturdular. Hâkim es-Semerkandi, Hoca'nın kulağına bir şeyler fısıldadıktan sonra yanlarından ayrıldı.

Ebu Mansur Muhammed'in gözleri, etrafına kümelenmiş talebelerini süzerken aklı ise yakın tarihin serin sularında geziyordu.

Bunu hisseden talebelerden birisi sordu:

- Muhterem Hoca'm! Ömrünüzü iman esaslarımızı anlama, anlatma ve delillendirme yolunda bereketlendirmeye devam ediyorsunuz. Allah sizden razı olsun. Bu topraklarda iman esasları hususunda anlayış farklılıkları ne zaman ve nasıl ortaya çıkmış ki siz âlimler dört elle bu mevzulara eğilip bizleri bilinçlendiriyor ve büyük yanlışlardan korumaya çalışıyorsunuz?

Bu sual Ebu Mansur Muhammed'in çok hoşuna gitmiş ve âdeta kıvılcım bekleyen sohbeti tutuşturmuştu.

Besmelenin ardından veciz bir dua ederek konuşmaya başladı:

- Yüce Allah'a hamd ü senalar olsun. Sizin gibi meselelerimize meraklı ve dahi duyarlı gençlerimiz olduğu sürece bu topraklarda imanın berrak ışığı her daim canlı kalacaktır. Sualini pek beğendim evladım. Cevabına gelince bu epey uzun bir meseledir. Şöyle ki benden öncesi onlarca ömür, benden itibaren de bir asra yakın bir yılı kapsar. Hele bir çıkalım yola, bakalım Mevla'm neyler. Şüphesiz Allah, yaptığı bütün işleri bir hikmet dairesinde takdir edip yaratmaktadır…

Sohbetin uzun sürecek gibi görünmesi talebe ve müderrislerin çok hoşuna gitmişti. Kimi yerini sağlamlaştırmanın kimi de kâğıt kaleme sarılmanın telaşına düşerken Hoca, geçmişe dair derin bir tefekkür kuyusundaydı.

Herkes hazır olunca konuşmaya başladı:

- Peygamber Efendimizin hicretinin üzerinden henüz bir asır bile geçmemişti. Müslümanlar arasında imanın nasıl tanımlanacağı, imanla amel arasında nasıl bir ilişki olacağı ve "inşallah müminim" diyerek imanda istisna yapılıp yapılmayacağı hususlarında birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmaya başladı. Bu farklı fikirler Müslümanlar arasında önce çetin tartışmalara ardından da derin ayrışmalara sebebiyet verdi. Üstelik dinimizin en temel meselesi olan iman hakkında ortaya çıkan bu çatlak gün geçtikçe daha da büyümeye devam etti…

O esnada ahaliden birileri yanlarına gelmiş ve ayakta bekliyordu. Nefes nefeseydiler. Ebu Mansur Muhammed Hoca, selamlarına karşılık verdikten sonra onlara yer gösterdi.

Ardından kaldığı yerden konuşmasına devam etti:

- Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayarak Cemel, Sıffin savaşları ve Kerbela olayları ile gelişip hepimizi derinden üzmeye devam eden hadiseler, beraberinde imanla ilgili birtakım çetin sualleri de ilim meclislerinin gündemine taşıdı. Çünkü yaşanan bu elim olaylar esnasında ölümler meydana gelmişti. Üstelik hem öldüren hem de ölenlerin tamamı Müslümandı. Hepinizin malûmu olduğu üzere adam öldürmek, İslam'da büyük günahlardandır. Bu şekilde büyük günah işleyenin iman bakımından durumu nedir? Böyle bir durumda iman zayi olur mu? İmanın tanımı ve sınırı nedir? Bahsettiğim elim olaylardan sonra bu ve benzeri

sualler sadece ortaya çıkmakla kalmadı aynı zamanda tarafları birbirlerine küfür isnat edecek kadar tehlikeli noktalara da götürdü. O dönem âlimleri arasında en ziyade iman ile amel konuları tartışılıyordu. En büyük çatışma ise iman, küfür, nifak, fısk, büyük günah, vaad ve vaid gibi meseleler etrafında yaşanıyordu. Bu kavramların kimler için kullanılması gerektiği ise en çetin problemlerden birisiydi. Bunun yanında iman-amel ve iman-İslam ilişkisi hususunda da hararetli tartışmalar yapılıyordu. Bütün bunlara ilave olarak kişinin imanını nasıl ifade edeceği ile ilgili olan "imanda istisna" hususu da çok tartışılan meseleler arasındaydı.

Hoca, kısa bir soluklanmanın ardından konuşmasına devam etti:

- Müslümanlar asr-ı saadette oldukça sade bir din anlayışı içindeydiler. Hicri birinci asrın sonlarına doğru Irak, Suriye, İran ve Mısır gibi büyük ülkelerin İslam'ı kabul etmesiyle farklı inanç ve fikirlerle yüzleşmeye başladılar. Fethedilen bu yeni yerler pek çok farklı din, kültür ve medeniyetin ana merkezleri idi. Bu yeni durum, İslam toplumunun durgun olan dini ve fikri sahalarında bir hareket ve dalgalanma meydana getirdi. Emeviler yönetime gelince Arap ile Arap olmayan Müslümanlar arasında katı bir ayrım yapmaya başladılar. Hatta bu işi o kadar ileri seviyelere getirdiler ki Arap olmayan Müslümanlara "mevali" adını vererek onlardan vergi almaya dahi başladılar. Bu ayrım Araplara daha ziyade devlet idaresi ve siyasi alanlarda kapı aralarken mevaliye ise daha çok ilim ve ticaret yolunu açtı. Böylece toplum hayatı bir nebze olsun dengelenmişti. Bu durum siyaseti altın tepside Araplara sunarken ilim işlerinde de mevaliye rahat nefes alacakları bir alan açmış oldu. Bu sayede mevaliden hatırı sayılır pek çok âlim yetişti. Elbette bu durumun meydana gelmesinde bazı önemli şahsiyetlerin rolü de büyük olmuştur ki Abdullah b. Mesud onlardan sadece bir tanesidir.

Herkes sohbeti can kulağıyla dinliyor bazı talebeler de not alıyordu. Hoca'nın sesi ara sıra çatallanıyor ve ilerleyen yaşından dolayı zaman zaman mecali azalıyordu. Bir müddet duraklamasını fırsat bilen talebeleri ona bir kâse nar şerbeti ikram ettiler. Hoca, bu şuruptan birkaç yudum aldıktan sonra kendisini toparlamıştı.

Ardından da kaldığı yerden konuşmasına devam etti:

- O sırada Abdullah b. Mesud, mevali nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kûfe'ye muallim tayin edildi. Buraya geldikten sonra Kûfe Camii'nde çoğunluğu mevali olan talebelere ders vermeye başladı. Bu yoğun çabaları kısa zamanda meyveye durarak burada pek çok büyük âlimin yetişmesine vesile oldu. Allah ondan ziyadesiyle razı olsun.

Genç talebeler soru sormak için can atıyordu. Hoca'nın ise gözleri yaşarmış olarak başı öne bükülmüştü. Talebeler, sohbet esnasında Ebu Mansur Muhammed'in soru sorulmasından çok hoşnut kaldığını biliyorlardı.

İçlerinden birisi bu suskunluğu fırsat bilerek sordu:

- Hoca Efendi! Kufe'de Abdullah b. Mesud'un rahle-i tedrisinde yetişen bu âlimler kimlerdi?

Tebessüm etti Hoca ve cevapladı gencin sualini:

- Abdullah b. Mesud'un yetiştirdiği talebeler arasında İranlı Hammad b. Süleyman, Yemenli Alkame ve Esved en-Nehai gibi o dönemin çok büyük âlimleri vardır. Üstelik onlar sadece ilim öğrenmekle yetinmeyip uzun yıllar Kûfe Camii'nde ders vermeye de devam ederek hocalarının yolundan gittiler. Bu yoğun çabalar Kûfe'yi bir ilim merkezi haline getirdi ki o dönemde Kûfe özellikle fıkıh alanında adından çokça bahsettiriyordu. Zamanla burada daha ziyade bir fıkıh ekolü olan "Kûfe Okulu" ortaya çıktı. Bu okul, iman-amel ilişkisi başta olmak üzere inançla ilgili tartışılan diğer bütün konularda cesaretle ve basiretle fikir beyan ediyordu.

Sohbet soru cevap tarzına dönmüştü. Bu durum hem Hoca'yı rahatlatmış hem de sohbeti dinleyenlerin merakını artırmıştı.

Talebelerden bir diğeri sordu?

- Hocam! Kûfe Okulu'nun iman hususundaki görüşleri neydi?

Ebu Mansur Muhammed cevap verdi:

- Bu okulun itikadi fikirlerinden en önemli olanı, iman ile ameli birbirinden ayırmalarıydı. Bu doğru yaklaşım İslam toplumlarının iki büyük sorununa çözüm getiriyordu. Bunlardan birincisi günahlarından dolayı kimsenin tekfir edilerek İslam dışına itilemeyeceği hususudur. Zira onların görüşüne göre bu konuda hüküm verme yetkisi sadece Allah'a aitti. İkincisi ise imanda sı-

nıf ayrımını tamamen ortadan kaldırıp iman hususunda herkesin eşit olduğu fikrinin savunulmasıydı. Kûfe Okulu'nun imanda eşitliği savunması mevali ayrımı yapan Emevilerin hiç hoşuna gitmediği gibi büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu savunan Haricilerin de epey tepkisini çekmişti. Buna bir de büyük günah işleyenleri kâfir ve Müslüman olarak görmeyip küfür ile iman arasında kalan bir yerde (menzile beyne'l menzileteyn) fasık olarak kabul eden Mutezile Mezhebi eklenince Kûfe Okulu'nun durumu daha da zorlaştı. Bu gelişmeler neticesinde karşılıklı suçlamalar başladı ve büyük günah işleyenlerin durumu hakkındaki hükmü Allah'a bırakan bu anlayışı "Mürcie" ismiyle karalamaya çalıştılar. Bu fikri savunanlara ise "İrca Sahipleri" dediler.

Talebeler Ebu Mansur Muhammed'e iman hususunda tartışmaların nasıl başladığını sormuştu. Hoca bir müddet sustu. Sonra iki talebenin yardımıyla ayağa kalktı. Gözleri dolmuştu. Sohbet halkasındaki müderrislerden birisine işaret ederek sohbeti yürütmesini ve bu suali cevaplamasını istedi.

Hemen aşağıdaki kaygısızca akan Semerkant Nehri'nin kenarına geldi.

Çocukluk ve gençlik yıllarını görüyordu sanki akan suda. Zira genç bir talebe iken her canı sıkıldığında bazen arkadaşlarıyla ama çoğu zaman yalnız olarak buraya gelir ve âdeta bu nehirle dertleşirdi.

O sırada ağaçların altında başlayan sohbet devam ediyor ve Müderris, talebeden gelen suali cevaplıyordu:

- İman-amel münasebetlerinde âlimler arasında yapılmakta olan tartışmalar bütün hızıyla devam ediyordu. Bu ihtilafın ana ekseni Kûfe Okulu'ndan Hammad b. Süleyman'ın "inşallah müminim" diyerek imanda istisnayı kabul etmesinden dolayı İbrahim en Nehai'nin imana şüphe soktuğunu söylemesiyle daha da büyüdü. Hammad, "inşallah müminim" diyenin imanından emin olmadığını ve bu sebeple imana şüphe bulaştırdığını düşünüyordu. Buna karşılık olarak İbrahim en Nehai ise Hammad'ı Mürcie mensubu olmakla suçlayıp İrca fikrini bidat ilan etti. Üstelik bununla da kalmayıp İrca görüşüne sahip olanların meclisi terk etmelerini istedi. Kendi taraftarlarına da İrca fikrinden uzak durmalarını emretti. İbrahim en Nehai'nin yaptıkları bununla da

sınırlı kalmadı. O, Ashab-ı Rey taraftarlarını Ashab-ı Hadis'in düşmanı ilan etti. Böylece fıkıh ve kelam konularında farklı metotlar kullanılmaya başlandı. Bütün bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan metot farklılıklarından dolayı İslam dünyasında Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey olmak üzere iki ekol ortaya çıktı. Ehl-i Rey, iman ve amel ayrımına gitmenin yanında imanda istisnanın olamayacağı görüşünü savundu. Ehl-i Hadis ise bunların tam zıddı olan görüşleri benimsedi.

Sohbet, soru ve cevaplarla ilerliyordu. Ebu Mansur Muhammed ise kaygılarını, telaşlarını ve hüznünü nehirle paylaşmış, onu yalnızlığına ve dertlerine arkadaş eylemişti.

Bir müddet sonra ise gelip yerine oturdu.

Talebelerden birisi hemen sordu ona?

- İmam Efendi! Müderrisimiz sualimizi cevapladı. Lakin biz, Hammad b. Süleyman'dan sonra Kûfe Okulu'nun durumunun ne olduğunu merak etmekteyiz?

Hoca, tebessüm ederek konuşmaya başladı:

- Hammad b. Süleyman'dan sonra Kufe okulunun ve Ehl-i Rey'in reisi İmam-ı Azam Ebu Hanife oldu. Ebu Hanife, Mürcie'nin bazı fikirlerine karşı çıkıp eleştirdi, bazılarına ise karşı çıkmadı. Onları övülen Mürcie ve yerilen Mürcie olarak ikiye ayırdı. Övülen Mürcie'nin fikirlerini sistemli bir şekilde açıklamaya ve doğrularını savunmaya çalıştı. Üstelik bu gurubun Mürcie olarak isimlendirmesini isabetli bulmayarak onlara Ehl-i Adl ve Ehl-i Sünnet isminin verilmesini önerdi. Pek çok talebe yetiştirerek ve kitaplar yazarak bu bölgede Ehl-i Rey'in gelişip yayılmasına öncülük etti. Horasan ve Maveraünnehir halkı hicri birinci asırda İslam'ı tanımaya ve Müslüman olmaya başlamıştı. Fakat onlar din olarak İslam'ı seçmelerine rağmen amel konusunda eksik oldukları ileri sürülerek bölgeyi fethedenler tarafından mevali ilan edildiler ve ikinci sınıf Müslüman muamelesi görmeye başladılar. Bu sebeple kendilerinden gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi talep edilmekteydi. İmam-ı Azam Ebu Hanife, iman amel ayrımına giderek kelime-i şehadet getiren herkesi Mümin kabul edip bütün Müslümanların imanda eşit olduğunu savundu. Bu yüzden yeni Müslüman olanlardan vergi alınmasına şiddetle karşı çıktı. Bu sayede İslam'a yeni girmiş ama siyasi

ve toplumsal baskılara maruz kalmış Horasan ve Maveraünnehir halkının sevgisini ve saygısını kazandı. Sonuçta bu durum Hanefi mezhebinin bölgede hızla yayılmasının önünü açtı.

Talebeler, mevzu İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye gelince heyecanlanmışlardı. Anlatılanları can kulağıyla dinliyorlardı.

İçlerinden birisi sordu:

- Hocam! İmamımız Ebu Hanife vasıtasıyla bölgede Ehl-i Rey anlayışı yayılmaya devam edince buna diğer zümrelerin tepkisi nasıl oldu?

Hoca hemen cevap verdi bu soruya da:

O dönemde pek çok talebe Bağdat'a ilim tahsil etmeye gidiyordu. Horasan ve Maveraünnehirli öğrencilerin çoğu İman-amel münasebetleriyle ilgili tutarlı ve isabetli görüşlerinden dolayı bütün derslerini Ebu Hanife'den almayı tercih ediyordu. Bağdat'ta öğrenimini tamamlayan bu talebeler memleketlerine dönünce oralarda Ebu Hanife'nin itikadi ve fıkhi görüşlerini yaymaya çalıştılar. Bu talebeler hocaları gibi Kur'an-ı Kerim'i çok iyi biliyorlardı. Bunun yanında iman konusunda eşitliği savunarak mevaliye destek vermeleri Horasan'da Hanefiliğin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Bu durum ise zaten mevcut olan fikri tartışmaları daha da alevlendirmekteydi. Nitekim Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki ayrışma Ebu Hanife'nin hayatının sonlarına doğru iyice belirginleşti. Ehl-i Hadis anlayışına mensup âlimler Ehl-i Rey'e mensup âlimlerin cenaze namazlarını kılmamaya başladılar. Buna karşılık Ehl-i Rey mensupları da Ehli Hadis'e, imanda şüphe edenler (şükkak), imanı noksan olanlar (noksaniyye), Nabite ve Haşeviyye gibi aşağılayıcı isimler verdiler.

Ebu Mansur Muhammed'e soruyu soran talebe daha da heyecanlanmıştı. Belli ki anlatılanlar ziyadesiyle ilgisini çekiyordu.

Araya kimsenin girmemesi için aceleyle sordu sualini:

- Hocam! Ehl-i Rey'in itikadi görüşlerini engelleyebilmek için epey çaba harcandığı gün gibi ortada. Benim merakım şudur ki bütün bu engellemelere rağmen İmamımız Ebu Hanife'nin fikirleri bu bölgelerde ayakta durabilmeyi nasıl başarmıştır?

Güzel sorular gelince Hoca bundan çok memnun kalıyordu.

Tebessüm ederek cevapladı bu suali de:

- Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey arasındaki bu anlaşmazlıklar özel-

likle Horasan ve Maveraünnehir'de tam bir rekabete dönüşmüştü. Haris b. Süreyc isyanından sonra Ebu Hanife'nin çok sevdiği İbrahim b. Meymun gibi ileri gelen Hanefiler öldürülüp Ehl-i Rey'e gözdağı verilmek istendi. Bu ve benzeri hadiseler üzerine Hanefilik bölgede ağır bir darbe aldı. Ancak söz konusu kişilerin haksız yere siyasî sebeplerle öldürülmesi Hanefileri ahalinin gözünde mazlum durumuna düşürmüştü. Bu durum beklenenin aksine halkın Hanefilere daha çok sahip çıkmasına sebep oldu. Zira bu bölge farklı dünyaların birbirleriyle buluştuğu ve karşılaştığı bir yerdi. Pek çok kültürün yanında farklı dinî yapıyı da bünyesinde barındırıyordu. Bu yüzden tarih boyunca hareketli, dinamik, farklı inanç ve düşüncelere izin veren yaklaşımlara açık bir özellik taşıyordu. İslam'ı yeni tanıyan bir coğrafyada iman-amel ilişkisini daha makul yorumlayan Ehl-i Rey'in görüşleri doğal olarak daha kolay benimseniyordu. Günahlarından dolayı kimsenin İslam dışına itilemeyeceği, farklı düşünenlerin tekfir edilmemesi gerektiği ve farklılıklara hoşgörüyle yaklaşılması anlayışını savunan Ehl-i Rey, bu bölgede bir arada yaşamanın temel unsurlarını en çok sahiplenen anlayışın temsilcisiydi. Bu durum Horasan ve Maveraünnehir'de yeni Müslüman olan ancak dinin ibadet esaslarını henüz öğrenme imkânı bulamayan pek çok kimsenin İslam dairesi içerisinde üstelik iman hususunda diğer Müslümanlarla eşit olmasını sağlıyordu. Bu yaklaşımın özellikle biz Türklerin toplu olarak Müslümanlığa geçmesinde çok etkili olduğunu söylemekte fayda vardır.

Ebu Mansur Muhammed Hoca çok yorulmuştu. Sohbet halkasındakiler de bunu fark etmişlerdi. Zira merak ettikleri onca hususa karşılık yeni sorular sormamayı tercih ettiler. Talebeleri ona yardımcı olmak için yanına yaklaşınca Hoca elini kaldırdı. Söyleyecek birkaç sözü vardı sanki.

Yutkunduktan sonra konuşmaya başladı:

- Gençler! İmamımız Ebu Hanife, Kufe'de sayıları kırkı bulan talebe gurubuyla önemli ilmi faaliyetlerde bulundu. Birer müçtehit olarak yetişen bu âlimler başta kadılık olmak üzere devletin önemli kademelerinde üst düzey görev aldılar. Bunlardan bir kısmı da bulundukları yerlerde yoğun eğitim faaliyetlerinde bulundular. Abbasiler döneminde İslam kültürünün merkezi ko-

numundaki Irak bölgesine kadı olarak atananların çoğu İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin talebeleri ve onun görüşlerini savunanlardandı. Bu sayede Hanefilik, İslam toplumunun merkezinde her alanda söz sahibi olmayı başardı. İmamımızın önde gelen talebelerinden Ebu Yusuf, Abbasi Halifesi Harun Reşit tarafından devlete baş kadı olarak atanınca onun vasıtasıyla önemli şehirlere Hanefi kadılar gönderilmiş ve onlar sayesinde Hanefilik ülke geneline yayılmıştır. Özellikle Horasan ve yaşamakta olduğumuz Maveraünnehir bölgelerinde Hanefilik toplumsal bir tabana kavuşarak güç kazanmıştır. Bundan sonrasını zaten medresedeki derslerinizde müderrisleriniz size tafsilatlıca anlatmaktadır, vesselam.

Hoca, kısa bir duanın ardından talebelerin yardımıyla ayağa kalktı.

Ağır aksak yola düştüler. Bedenen yorulmuş ama zihnen çok rahatlamıştı. Genç talebeler, etrafında bir sevgi yumağı oluşturmuştu. Çok yorulduğu için ona soru sormak da istemiyorlardı. Lakin en yakınında bulunan gençlerden birisi Hoca'nın bir müddet duraklamasını fırsat bilerek elini öptü ve gözlerinin içine bakmaya başladı.

Ebu Mansur Muhammed, bu genç talebenin bir şeyler söylemek istediğini fark etmişti. Elini omuzuna atarak konuşması için müsaade etti.

Genç, heyecanla konuşmaya başladı:

- Hocam! Size bu topraklarda iman esasları hususunda anlayış farklılıkları ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Diye bir soru yönelttiğimizde önce bunun çok uzun bir mesele olduğunu söylediniz. Sonra da "benden öncesi onlarca ömür, benden itibaren de bir asra yakın bir yılı kapsar" diye ifade buyurdunuz.

Başını salladı Hoca ve tasdik etti gencin sözlerini.

Meraklı bakışlar arasında devam etti talebe konuşmasına:

- Şimdi, sizden önce bu meselenin seyrini dinledik ve çok istifade ettik. Gerçekten de onlarca âlim, âdeta ömürlerini bu meselelere hasrederek iman hususunda tefekkür etmiş ve ortaya çıkan sorunları çözmeye çalışmışlar. Allah hepsinden razı olsun. Lakin benim daha ziyade merak ettiğim husus, sizin bir asra yakın devam eden hayatınızla alakalıdır. Yüce Allah ömrünüzü be-

reketlendirsin. Sizin dini ve ilmi meselelere olan merakınız nasıl başladı ve devam etti? İlim yolunda onca zorluğa nasıl tahammül gösterdiniz? Semerkant'taki bunca dinî ve fikrî dağınıklığın içinde zihninizi nasıl diri ve duru tutarak Kitabu't Tevhid'i ve Tevilat'ı kaleme aldınız? İmanın gür ışığını hem muhafaza etmek hem de çoğaltmak için gündüzlerinizden gece yarılarına kadar uzayan tefekkür çilelerinizi bütün ayrıntılarıyla öğrenmek arzu ederiz. Hayatınızın iyiliklerini, güzelliklerini ve zorluklarını eğer münasip görürseniz sizin ağzınızdan uzun uzun dinlemek isteriz Hoca'm.

Gözleri doldu Hoca'nın. Talebesine sıkıca sarıldı.

Onun bu isteğine Hoca'nın vereceği cevap herkesin merakını uyandırmıştı.

Sustu Hoca bir süre. Gözleri hayatının en gerilerine doğru akıyordu. Mevsimler değişiyor, etrafındaki kişiler farklılaşıyor ve zaman geriye doğru sarıyordu. Gözünden akan yaşlar çoğalınca cübbesinin cebinden mendilini çıkararak onları sildi. Bu konuşma, gönül denizinin dibine çökmüş olan bütün duygularını ve hatıralarını hareketlendirmişti.

Bir süre sonra kendisini toparladı ve konuştu:

- Bunlarla yüzleşmeye hazır olduğum bir gün, merak ettiklerinizin hepsini size anlatırım evladım. Lakin şimdi beni eve götürün. Hem bu sorulara hem de ömrünün sonunda herkesin başına gelebilecek çok daha çetin suallere hazırlık yapayım.

Ebu Mansur Muhammed birkaç gün evden dışarı çıkmadı. Talebeleriyle dersler yaptı, ziyaretine gelenlerle sohbet etti. Çoğu zaman da geçmişin tefekkürüyle meşgul oldu. Biliyordu ki özellikle genç talebeler kendi hayatını çok merak ediyor ve onu anlatmaya başlayacağı günü iple çekiyorlardı.

Belki günler belki de haftalar sürecekti anlatacakları.

Nihayet kendisini çok iyi hissettiği bir gün beklenen müjdeyi verdi.

Daha ziyade gençler toplanmıştı etrafına. Merak içindeydiler. Ebu Mansur Muhammed'in kendi hayatına dair anlatacağı hususlar ile çilenin çetin yollarında bileylenmiş keskin bakışlarına odaklanmışlardı.

Ve bir bir anlatmaya başladı Hoca…

Zaman gerilere sarmış, hatıra sandığının altın kilidi açılmıştı bir kere.

Görüntüye çıkan, bozkırın en ışıklı şehrine esrarengiz bir asrın yansımasıydı sanki. Konuşan Maturid'in yolları, Semerkant'ın caddeleri, medresenin duvarlarıydı. İlimdi dile gelen, ilim hasreti, ilim sevgisi, ilim meclisleri ve ilim aşkıydı. Ömrünü tefekkür çilesine hasretmiş asırlık çınarın yüreğinden süzülen kelimeler iman kokuyordu, akıl kokuyordu, vahiy kokuyordu, hikmet ve adalet kokuyordu.

Hoca, her bir hatırasını anlatınca onu gelinlik kızın çeyiz sandığına yerleştirdiği eşyanın özeniyle yüreğine bohçalıyor ve ardından istirahate çekiliyordu.

Sevincin ve hüznün arasına sıkışmış hatıraları yeniden yaşıyordu sanki.

Ömrünün sonbaharında insanı, elinden uçup giden günlerin hatırasına sımsıkı sarılıp Allah'a sığınmaktan daha ziyade ne mutlu edebilir ki?

Hoca, buğulu gözlerle anlatıyordu….

BİRİNCİ BÖLÜM

# Medresenin Kapısına Yaslanan Umut

*"Ebu Mansur el-Maturidi,*
*herkesin sahip olamadığı birtakım inceliklere*
*ve derinliğe sahiptir.*
*O; muhatabının görüşlerini susturacak*
*tartışma metotlarını bilen,*
*her konuda tatmin edecek deliller veren,*
*Allah'ın (c.c) yardımıyla güçlenerek,*
*irşadın inceliklerine ve Mevhibe-i İlahiye'ye*
*mazhar olan bir kişidir."*

**Ebu'l-Muin en-Nesefi**

## Çağa Uyanan Şehir: Semerkant

*"Bu topraklar ülkelerin en değerlisi,*
*saygın simaları ve âlimleri en çok olanıdır.*
*Bu ülke iyilik ve güzelliğin kaynağı, ilmin karargâhı,*
*İslam'ın sağlam rüknü ve muazzam kalesidir.*
*Hükümdarı yöneticilerin en hayırlısı ve ordusu askerlerin en iyisidir.*
*Bu ülkede fakihler, hükümdarlar derecesine ulaşır."*
**Tarihçi Makdisî**

Seher kuşlarının cıvıltısı, coşkuyla akıp giden nehirlerin şırıltısı, güneşin ışıltısı ve geceyi demleyen mehtabın fısıltısı, yüreklerinde tomurcuklanan aşkı ve sevdası için yollara revan olmayı göze alanların en lezzetli gönül duraklarıdır.

Heybesinde umut taşıyanların her mevsim kat edeceği nice mesafeler vardır… Ve bazı diyarlar, eriyen karları emen topraklar gibi umut yolcularını da çeker kendi içlerine. Böyle bir aşkla umuda mayalanan gözler, yuvalarından taşarak ovaların ötelerine akmaya başlar ve gönüllerde buğulanan ham hayaller, ipekten dokunmuş feracelerini giyinip düşerler dağların ardındaki ırak iklimlere.

Bizi kendisine çağıran sır, bugünü aşan hayallerimiz değil midir?

Ve aşk, zaman denilen periyi karanlıklarından aklayan, hayallerimizi zümrüt kozasında saklayan, umutlarımızı dört mevsim emzirerek yeşerten, büyüten ve göğün bereket yüklü sofrasını gönül tezgâhlarımıza sunarak bizi çağa yürüten kutlu bir muştudan başka nedir ki?

Kervanlar, kıvrım kıvrım uzanan yollara birbiri ardınca sıralanmış, aheste aheste ilerliyordu.

O günlerde maldan mülkten geçerek terkisine biricik umudunu yüklemiş olanlar daha ziyade nehrin öte yakasına yöneliyordu. Maveraünnehir idi son durakları; Ceyhun ve Seyhun ırmaklarının arasında kalan bereketli topraklar. Soğd Bölgesi adıyla anılıyordu o devirde buralar; Çay Ardı, Nehrin Ötesi yani Maveraünnehir. Bu yüzden Bağdat'tan Maveraünnehir'e dek uzanan yollar bir hayli hareketlenmişti. Semerkant bir yar otağıydı gelenlere

ve sıcacık bir ana kucağıydı sonra. Bolluk ve bereketti. Huzur ve sükûnun başşehri olmaya namzetti. Bağdat'ta durağanlaşan medeniyet kervanını ilme susamış sımsıcak bağrına taşıyabilmenin kaygısını kuşanmıştı bu nazlı şehir. İlmin kalesi olmaya talipti ve cümle iyiliklerin, hayrın ve güzelliklerin de.

Semerkant, talihin pek çok diyara bahşetmediği kadar önem arz eden bir konuma sahipti. Batıda Merv ve Buhara üzerinden İran'dan gelen çok önemli ticaret yolları, kuzeyde ve kuzeydoğuda Türk egemenliği altındaki bölgelerden gelen kürk yolu ve güneyde Hindistan ve Afganistan'dan gelen Baharat Yolu Semerkant'ta kesişiyordu. Yine doğuda Çin'den gelen İpekyolu, yıldızı parlaya yazan bu ışıltılı şehirden geçiyordu. Bu hareketlilik nedeniyle çarşı pazarları her zamankinden daha bereketli hale gelmişti. Şehir baştanbaşa imar ediliyor, merkezin dört bir tarafına yeni yerleşim yerleri açılıyor ve boş topraklar hızla tarıma kazandırılıyordu. Sıra sıra evlerin, mesire yerlerinin ve çarşıların yanında birbirinden farklı anlayışa mensup medreseler de inşa ediliyordu bu şehirde.

Semerkant'ta çarşı pazarın iştah kabartan cıvıltısı, geleceğe dair umutları da yeşertmişti olabildiğince.

Bu şehir, talihin önüne açtığı imkânlarla âdeta bir seferberlik ilan etmiş ve kabına sığmayan bir küheylan edasıyla kabuklarını kırmaya koyulmuştu. Fedakâr ve hayırsever nice gönül erbabı, şehrin en uç noktalarına kadar ribatlar yapmaya başlamış ve bu sayede hem ticaretin gelişmesi hem de gayrimüslim diyarlara İslam dininin daha hızlı yayılmasının önü açılmıştı.

Semerkant'ın çarşı ve sokaklarının mamur hali, yol ve geçitlerinin mükemmelliği, topraklarının verimliliği, ekin, meyve ve her çeşit mahsulün bolluğu, ahalinin ilim öğrenmeye aşk derecesindeki meylinin yanında bu şehrin cömertliği ve misafirperverliği, bütün İslam coğrafyasında dilden dile dolaşır olmuştu. Bütün bunların yanında ipek üretimi, altın, demir gibi yer altı madenleri ile de dikkat çeken Semerkant, İpekyolu'nun en önemli ticari duraklarından birisi haline gelmişti.

Bir kervanın peşine takılarak yola düşen ve aşılan her tepenin doruğundan bu şehre hayranlıkla bakan gözler, yepyeni hayallerin bestesini ilmek ilmek gönüllerine nakşederken, taşla döşen-

miş yollarda ağır aksak ilerleyen develerin çıkardığı ayak sesleri ise henüz çiçeğe durmuş bu müstesna umudun eşsiz güftesini terennüm ediyordu.

Zaman, ilme karargâh kurmak üzere donattığı bereket fışkıran bu toprakları ışık huzmeleriyle besliyor, masmavi göğün altın eli ise hiç yorulmadan Semerkant'ın parlak perçemini taramaya devam ediyordu.

Güneşin, ateşli sevdasını dağlara taşlara vurarak yükseldiği demlerdi.

O gün, büyük bir kervanın Semerkant'a iyice yaklaştığı haberi çarşıları şenlendirmiş, ahaliyi heyecanlandırmış, çocukları ise sere serpe yollara dökmüştü.

Yönetim sarayının önündeki olağandışı hareketlilik kimsenin gözünden kaçmıyordu. Saraya girip çıkan görevlilerin haddi hesabı yoktu. Üstelik muhafız sayısı artırılmış, şehrin dört bir köşesinde her günkünden daha sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı. Görevliler dışında saraya kimse yaklaştırılmıyor, girmek durumunda olanlar ise didik didik aranıyordu.

Âdeta nefesler tutulmuş, herkes kervanın lâyıkıyla karşılanmasına odaklanmıştı.

Maturid Köyü'nden evinin ihtiyaçlarını karşılamak için sabah erkenden Semerkant'a gelen Mahmut Efendi, kervanı karşılamak için şehrin girişine akın eden kalabalığın arasına karışarak hızlı adımlarla yürümeye başladı. Yanında köylüsü, çocukluk arkadaşı ve yakın dostu Züfer Efendi vardı. Gittikçe artan insan selinin arasında birbirlerini kaybetmemek için el ele tutuşmuşlardı. Kısa zaman sonra kalabalığı yara yara en öne geçmeyi başardılar.

Kervan henüz görünmüyordu. Bunu fırsat bilerek biraz ilerde bulunan girişe hâkim bir tepeye doğru tırmanmaya başladılar. Nefes nefese kalmışlardı.

Abalarını düz bir taşın üstüne serdiler ve oturur oturmaz etrafı kolaçan etmeye koyuldular. Bir tarafta şehrin girişine sağlı sollu sıralanmış ahali, diğer tarafta ise kalabalık bir muhafız gurubunun eşlik ettiği ardı görünmeyecek kadar büyük bir kervan vardı. İkisinin arasındaki geniş boşluğu ise şeker toplamak için yollara çakıl taneleri misali gelişigüzel serpilmiş çocuklar doldurmuştu.

Mahmut Efendi, kervan girişe iyice yaklaşınca Züfer Efendi'ye heyecanla seslendi;

- Bu, ticaret kervanına pek benzemiyor Züfer Efendi?

O sırada Züfer Efendi dikkatli gözlerle kervana bakıyor, zihninde beliren istifhamların düğümlerini çözmeye çalışıyordu. Alıcı gözlerle biraz daha baktıktan sonra karşılık verdi Mahmut Efendi'nin sözüne;

- Evet dostum. Öndekiler pek benzemiyor ama arkadan gelenler pekâlâ ticaret erbabından olanlar. Ama en öndekiler kimler ola ki?

Kervan, girişe iyice yaklaşmıştı. Bu sırada gelenleri karşılamaya çıkan çocuklarda yoğun bir hareketlenme meydana geldi. Kervanın en önünde sıralanmış develerin üzerindeki heybetli adamlar, çocukların üzerine avuç dolusu şeker saçıyordu. Mahmut Efendi, ön saftaki develerin üstünde olan sükseli adamların giyim kuşamlarına ve tavırlarına dikkatlice baktıktan sonra arkadaşının zihnini meşgul eden meseleyi çözüme kavuşturmuştu aklınca.

İyice emin olmak için biraz daha bekledi ve sonra elini uzatarak cevap verdi, dikkatli gözlerle yolu süzmeye devam eden Züfer Efendi'nin sualine;

- Bak dostum! Görüyor musun? Develerin bağını tutan gençler ilim talebeleri olmalı. Develerin üzerindekiler de onların hocaları. Hoca dediklerimin kıyafetine dikkatli gözlerle bakarsan ne demek istediğimi daha iyi anlarsın.

Kervan, ahalinin hayran bakışları arasında dua ve niyazlar eşliğinde muhafızların ardı sıra Semerkant'a giriş yapıyordu.

O günlerde bu şehre gelen her kervan, yoğun bir alaka ile karşılanıyor ve büyük bir titizlikle ağırlanıyordu. Bütün bunların neticesinde Semerkant'ın bağ ve bostanları seyyahların kelimelerini bir dantel misali süslerken şehrin ticareti canlanıyor, refah seviyesi ise günbegün yükseliyordu. Cennet, diye nitelendirilmeye başlanan bu güzel şehrin gittikçe artan büyüsü bozulmasın diye yöneticiler tarafından düşmana ve yağmacılara karşı boydan boya surlar inşa ettiriliyor, görkemli giriş kapıları yaptırılıyor ve ticaret kervanlarıyla ilgili her türlü yol güvenliği eksiksiz alınıyordu.

Semerkant'a olan yoğun ilgi sadece eşsiz sayfiye ve gezinti yerleriyle sınırlı kalmıyordu. Ticaretin getirdiği canlılık ve refah, şehirdeki ilmi ve fikri hayatın gelişmesine de oldukça büyük bir katkı sağlıyordu.

Abbasi Devletinin gün geçtikçe eski ışıltısından uzaklaşmaya başladığı zamanlardı. Merkezdeki medreselerin zayıflayan kandili nedeniyle telaşa kapılmaya başlayan ilim erbabı, kendilerine ilmi ve sözü yeniden demleyebilecekleri, fikir ateşini özgürce parlatacakları güvenli bir liman arıyorlardı. O sıralarda Semerkant ise bütün bu ihtişamı kuşanmaya kurulmuş özge bir mekân olarak buna en ziyade göz kırpan şehirlerin başında geliyordu. Günler günlere eklendikçe, asırlardır ilmin ve fikrin beşiği olarak nam salan Bağdat, ününü kaybetme tehlikesine maruz kalıyordu. Bunun neticesinde Bağdat tek merkez olmaktan çıkıyor, buna karşılık Buhara, Belh ve Merv gibi şehirlerle birlikte Semerkant, hayrın, cömertliğin ve misafirperverliğin yanı sıra ilmin, tefekkürün ve fikir tartışmalarının yapıldığı ilim meclislerinin güçlü merkezlerinden biri olmaya namzet hale geliyordu.

O demlerde yeni doğan her gün kadim uykusundan en önce Semerkant'ı uyandırıyordu ve karanlıkları silen güneş, her yerden daha ziyade bu şehrin yollarını cilalıyordu itinayla.

Dağların ardından esen serin rüzgârlar, rahmet yüklü bulutlarını Semerkant'a taşımaya devam ediyordu biteviye. Yağan yağmurlar bolluk ve bereketi Semerkant'ın huzurlu geleceği için müştuluyor, doğan güneş ise daha çok Semerkant'ın başaklarını ve meyvelerini olgunlaştırmakla meşgul oluyordu.

Semerkant, Samanilerin elinde yeni bir çağa hazırlanıyordu âdeta.

Samani emirleri, çağın kendilerine yüklediği tarihî rolün ziyadesiyle farkındaydı. Bu yüzden her doğan yeni günün seherinde kapılarını çalıp duran huzur meltemlerinin müştularına kulak kesilmeyi ihmal etmiyor ve ülke genelinde geniş çaplı ilmî seferberlik yürütüyorlardı. Belirli aralıklarla ilim meclislerini toplayarak civar beldelerin âlimlerini şehirlerinde misafir ediyor, meraklı gönüllerin tefekkür ateşiyle tutuşmasına zemin hazırlıyorlardı. Aynı zamanda Bağdat başta olmak üzere değişik vilayetlerden ilmî faaliyette bulunmak için şehirlerine gelenlerle yakından

alakadar oluyor, farklı düşünceleri nedeniyle baskı görüp civar beldelerden topraklarına göç eden bütün âlimlere şehirlerinin kapılarını ardına kadar açıyorlardı.

Nitekim o gün, ticaret kervanına önderlik edip Semerkant'a gelen ilim adamlarını da büyük bir itinayla karşılamışlar ve onları şehirlerinde misafir etmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardı.

Mahmut Efendi, kervanın Semerkant'a girişini arkadaşı Züfer Efendiyle birlikte hayran gözlerle seyretti. Nazarı, yarınlara ve daha sonrasına akıp duruyordu. Sessiz kalmıştı bir süre ama içinde, gürültüsünü güçlükle sakladığı fırtınalar kopuyordu. Bir an Züfer Efendi'ye anlatacak oldu hislerini ama sonra susmayı tercih etti. Ayağa kalktı. Elini uzatarak Züfer Efendi'yi de kaldırdı oturduğu taşın üzerinden.

Belli ki yüreğinde kopan tufanın biraz yatışmasını bekliyordu.

Tırmandıkları tepecikten birbirlerine tutunarak ağır aksak indiler ve hemen sonra gelenlerin ardı sıra şehre girdiler. Caddeler bir bayram edasıyla şenlenmiş, sevinç ışıltıları şehrin her bir yanını kuşatmıştı. Vakit ise öğleye yaklaşıyordu. Bir süre daha etraftaki hareketliliği can gözüyle seyrettikten sonra yönetim sarayının hemen karşısındaki camiye yöneldiler. Öğle namazı o gün görülmemiş bir kalabalıkla eda ediliyordu. Caminin içi, dış avlusu ve bahçesi dolmuş, cemaat sokaklara taşmıştı. Öğle namazının ardından güçlükle yer buldukları bir aş evinde karınlarını doyuran iki arkadaş hemen sonra kalan ihtiyaçlarını görüp yola düşmenin telaşına koyuldular.

Gözleri arkada asılı kalsa da revan olacakları yol onları bekliyordu.

Şehrin Maturid girişindeki handa bıraktıkları atlarına önce satın aldıkları eşyaları yüklediler, ardından da sevdiklerinin hasretiyle tutuşmaya başlayan bedenlerini yerleştirme telaşına düştüler.

- Maturid bizi bekler yol arkadaşım, dedi Züfer Efendi, ata binmek için son hazırlıklarını yaparken.

Mahmut Efendi düşünceliydi, biraz da telaşlı. Aklını kemiren kaygılar dolanıyordu zihninin kıvrımlarında. Yüzünü saran efkâr bulutlarından sıyrılır sıyrılmaz cevap verdi arkadaşının sözüne:

- Semerkant'taki değişimi, gelişimi ve canlılığı gördün değil mi dostum? Buraya her gelişimizde sanki başka bir şehirle karşılaşıyoruz. Semerkant, sadece köyleri ve yakın beldeleri değil Bağdat'tan bu yana düşen vilayetleri dahi doymak bilmeyen bir iştahla kendine çekmeye devam ediyor. Bunun sonu nereye varır acaba dostum? Görmüyor musun? Yakında köylerimizde bir tek erkek çocuk kalmayacak. Bağ-bahçe işleri ise geride kalan kızlarımızın omuzuna yüklenecek. Zira gördüklerim karşısında tahminim odur ki yeni açılan her medrese, ciğerparelerimizi kolundan tuttuğu gibi bizden koparacak ve Semerkant'ın ışıltılı caddelerine katık yapacak…

Tebessüm etti Züfer Efendi bir süre ve sonra katıldı sohbete:

- Dostum! Sohbetlerinde sen değil miydin bize hararetle "her çağ, insanı yepyeni bir savaşa mayalandırır" diye anlatan? Asırlık bozgunundan uyanan Semerkant böyle ışıltılı bir savaşa gebe kalmışsa bize buna direnmek değil hazırlık yapmak düşer. Bilirim, sabahtan beri yüreğinde dolanan müşkülün oğlun Muhammed'dir. Beş kız çocuktan sonra Yüce Allah'ın sana lütfettiği bu en değerli emanetin geleceğini dert etmektesin. Yine bilirim ki kuvvetlice esen bu ilim rüzgârına sen de dur demek istemeyeceksin. Lakin Allah kerimdir, rahimdir ve sıkıntıya düştüğü zaman sevdiği kulun en yakınındakidir. Tasalanmayasın dostum. Zira sana bu kutlu yolu reva gören Allah, yola katlanacak sabrı ve dermanı da altın tepside sunacaktır.

Mahmut Efendi, yüreğinde gizlediği fırtınaları en yakın dostuna açık etmişti. Gönlüne saplanan ağırlık ise Züfer Efendi'nin bu sözleriyle bir hayli hafiflemişti.

Ona içinden dualar etti ve sonra konuştu:

- Dost, dostunun sırlarını saklayan engin bir mahzen gibidir Züfer Efendi. Aynı zamanda dertleriyle hemdert olabilendir. Sen ki gönül gözlerini içimde gezdirensin. Yüzümde dolaşan telaşın ayak izlerini en önce fark edensin. Evet. Şimdi umudu bir zırh gibi üzerimize geçirerek bu yepyeni savaşa hazırlık yapmalıyız. Bilmeliyiz ki nasibimize göç düşmüşse buna direnmemiz değil var gücümüzle bilenmemiz gerekir. Cümle âlem ilmin ışığına koşup sular seller gibi tefekkürün özgür bahçesine meylederken bize bu coşkuya kayıtsız kalmak yaraşır mı? Bu yüzden vakit çok

geç olmadan bir karar vermemiz ve şartlar ne olursa olsun aldığımız bu kararın ardında sonuna kadar durmamız gerekecek.

İki kadim dostun atlarının nal sesleri, Maturid'e doğru uzayan yolların asırlık ağıtlarını ve hasret türkülerini dillendirmeye devam ediyordu. Yol boyunca gönülden gönüle uzayan sohbet, kimi zaman hikmet yüklü cümlelerin arasında çoğu zaman da derin bir sükûtun içine gizlenmiş olarak mayalanmaya devam ediyordu.

Mahmut Efendi'yi Maturid'e varınca biricik oğlu Muhammed'in geleceğine dair çetin bir karar bekliyordu.

Fikir demlenmiş ve yürekte kopan fırtına dile gelmişti bir kere.

## Maturid'de Göç Telaşı

Etrafındaki küçük tepeciklerin arasına bey gibi kurulmuştu Maturid.

Dört bir koldan köye yaslanan tarlalar, göğe öykünen ağaçların arasında huzur soluyan evler ve umutları birbirine bağlayan yollar, uzaktan Maturid'e bakanları âdeta büyülüyordu.

Köye yaklaştıkça şırıl şırıl akarak daha da belirginleşen derenin tok sesi, kendisine gelenleri bütün kasvetinden arındırarak huzur ve sükûnun eşsiz iklimine sevk ediyordu. Dere boyunca bir hayli gürleşerek çoğalan ağaçların, güneşin yakıcılığına meydan okumak için gökyüzünde kollarını birbirine kenetleyerek yola efsunladığı serinlik, buradan gelip geçen herkesi kendisine hayran bırakmakla kalmıyor, özellikle yaz aylarında burayı bir panayır alanına çeviriyordu. Yaz güneşinin yakıcılığı ve yolun harareti altında bitkin düşüp buraya kadar gelen iki eski dost, önce dere sesiyle rahatlamış ardında da ağaçların güneşi perdelediği yolun serinliğiyle ferahlamıştı.

Köprünün üzerinde bir süre bekleyip kaygısızca akıp giden suları seyrettiler. Ardından da yolun son kıvrımını geçerek köyün girişine yöneldiler. O esnada Mahmut Efendi, kendilerine doğru hızla gelen çocukları fark etti. Elini atının terkisinde asılı duran heybesine uzattı. İçinden aldığı avuç dolusu şekeri çocuklara dağıtarak yoluna devam etti.

Onu bekleyen asıl sürpriz ise köyün girişindeydi.

Yedi yaşlarında, üzerine giydiği işlemeli cübbesi ve boynuna astığı yün çantasıyla oldukça mahcup bir edaya bürünmüş Muhammed'i köyün girişinde görünce Mahmut Efendi'nin bütün neşesi yerine gelmiş ve gür beyaz sakalının kapladığı geniş yüzüne berrak bir tebessüm gelip yerleşmişti. Mahmut Efendi, biricik oğlunu görür görmez hemen atından indi ve yolun kenarında heyecan içinde bekleyen oğlu Muhammed'e yöneldi. Züfer Efendi'nin yeni gelen çocuklara şeker dağıtmasını fırsat bilerek ona sarıldı ve doyasıya öptü. Züfer Efendi'nin erkek çocuğu yoktu. Dört kızı vardı ve iki oğlu doğumlarından hemen sonra vefat etmişti. Mahmut Efendi bu yüzden oğlu Muhammed'i Züfer Efendi'nin yanında asla sevmezdi.

Muhammed, heyecan içinde kıvranıyordu ve babasının güçlü kollarından kurtulur kurtulmaz çantasından bir tomar kâğıt çıkararak ona gösterdi. Üzerinde özenle yazıldığı belli olan Arapça cümleler vardı.

Mahmut Efendi'nin mutluluktan gözleri dolmuştu.

O esnada yanına gelen Züfer Efendi'nin elini öptü Muhammed, boynuna sarıldı ve kendisine uzattığı şekerleri aldı. Onların birbirine sarılıp koklaşmalarını imrenerek seyreden Mahmut Efendi fırsatını bulur bulmaz Muhammed'i kucakladığı gibi atına bindirdi. Daha sonra da atının yularını tutarak hep birlikte Maturid'e girdiler.

Yol boyunca Muhammed, gün boyu medresede öğrendiklerini ve yaptıkları işleri babası Mahmut Efendi'ye heyecanla ve abartılı ifadelerle bir bir anlatıyordu. Züfer Efendi ise tamamladığı her cümlesinden sonra "aferin küçük adamıma" diyerek onu teşvik ediyordu. Ta ki evlerinin önüne gelip annesi Zeynep Hatun ve ablalarını görünceye kadar Muhammed'in bu heyecanı devam etti. Önce Mahmut Efendi'nin kızları belirmişti kapıda hemen ardından da bükük beliyle hanımı Zeynep Hatun. Züfer Efendi'yle vedalaştıktan sonra Mahmut Efendi evin avlusuna girdi ve doyasıya hasret giderdi çocuklarıyla.

Kızları atın yüklerini boşaltırken Mahmut Efendi, kucağına Muhammed'i alarak eve girdi.

Maturid, Semerkant'a yakın köylerden birisiydi.

Bereketli toprakları sebebiyle burada tarım ve hayvancılık bir hayli gelişmişti. Bunun yanında köyün yakınlarında bulunan maden ocakları sayesinde ticari bir canlılığa da sahipti. Tarım ürünlerinin çeşitliliği, hayvansal ürünlerin bolluğu ve işlek bir yola sahip olması Maturid'i hem Semerkant'ta hem de civar illerde yaşanan gelişmelerden anında haberdar kılıyordu. Buraya gelip gidenlerin ardı arkası kesilmiyor, ticaret erbabının yanı sıra yöneticilerden ve ilim adamlarından da hatırı sayılır ziyaretçiler oluyordu.

Özellikle yaz aylarında Maturid'e konaklamak için gelenler bile vardı.

Mahmut Efendi, Maturid'de doğup büyümüştü. Gençliğinde ilim tahsil etmek amacıyla Semerkant'a gitmiş ama önce anne-

sinin hemen ardından da babasının vefat etmesi sebebiyle tedrisini yarıda bırakarak köyüne dönmek ve işlerin başına geçerek kardeşlerine kol kanat germek zorunda kalmıştı.

Bekâr olanları evlendirip babasından miras kalan yerleri ve malları kardeşleri arasında paylaştıktan sonra Zeynep Hatun'la evlenen Mahmut Efendi, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlıyordu. Verimli arazilerle çok sayıda küçük ve büyük baş hayvana sahipti. Hali vakti yerindeydi. Evinin bir yanına misafirhane diğer yanına da kızları için odalar yapmıştı. Misafiri eksik olmazdı. Beş kızı vardı. Bunlardan ikisi evli üçü ise yanındaydı. İki kızı da henüz küçük yaşta iken vefat etmişti. Son çocukları Muhammed ise bütün ailenin büyük ihtimamı ile yedi yaşına gelmiş, ilim öğrenmeye çok meraklı, giyim kuşamı ve kendinden emin tavırlarıyla hem çevresinde ilgi gören hem de herkes tarafından sevilen biriydi. Gün boyu babasının yanından ayrılmaz, akranlarından ziyade köyün büyükleriyle arkadaşlık etmeyi severdi.

Muhammed'in en yakın arkadaşlarından birisi de medresedeki hocası idi. Ders aralarında dahi hocasının yanından ayrılmayan Muhammed, bazen de çok sevdiği hocasının evine misafirliğe giderdi.

Mahmut Efendi, yoğun köy işlerine rağmen ilim aşkını yüreğinden hiç soğutmamış birisiydi. Medresede okurken temin ettiği kitapları sürekli okur, öğrendiklerini arkadaş çevresine tane tane anlatırdı. Caminin son cemaat mahalline ek olarak yaptırdığı bir sohbet odasında hocalar, akşam ile yatsı namazları arasında ders ve sohbet halkası kurarlardı. Mahmut Efendi, komşusu Züfer Efendi ile birlikte bu ilim halkasının baş müdavimlerinden birisiydi. Hocaların çeşitli sebeplerle sohbete gelemedikleri akşamlarda ise hem camideki vakit namazlarını kıldırır hem de gelenlere sohbet verirdi.

Bu ders ve sohbetlerde genellikle İmamı Azam Ebu Hanife'nin fıkhi içtihatları ile onun itikada dair fikir ve görüşleri konu edilirdi.

Kış ve bahar mevsimlerinde birkaç kişinin devam ettiği bu sohbetler yaz mevsiminde Semerkant medreselerinde tahsil gören talebelerin köye dönmesiyle kalabalıklaşır ve şenlenirdi. Bazı akşamlar ise köye misafir olarak gelen farklı mezhep ve düşün-

cedeki insanların katılmasıyla çetin fikri tartışmalar yaşanır ama her defasında sohbet tatlıya bağlanırdı.

Mahmut Efendi, o akşam yine Züfer Efendi'yle birlikte sohbete gitti. Her zamankinin aksine camideki sohbete iştirak etmediği gibi gelip giderken de ağzını bıçak açmadı. Züfer Efendi, onun bu sessizliğinin sebebini tahmin ediyor bu yüzden de sesini çıkarmıyordu.

Yatsı namazı çıkışında evin önünde birbirine sarılarak ayrıldılar.

Mahmut Efendi eve girdiğinde etrafa derin bir sessizlik hâkimdi. Çocuklar uyumuş, Zeynep Hatun ise pöstekinin üzerinde tespih çekiyordu. Kapının arkasına cübbesini asar asmaz sedire uzandı. Düşünceliydi. Kaygılı dolu bakışlarla uzaklara dalıp gidiyordu. Onun bu hali, gizlice kendisini süzen Zeynep Hanım'ın gözünden kaçmadı.

Duasını tamamlar tamamlamaz Mahmut Efendi'ye sordu:

- Beyim, hayır ola inşallah. Şehirden döndükten sonra seni pek bir düşünceli gördüm. Semerkant'ta ne yapıp ettiğini oturup konuşamadık bile. Seni üzen yaramaz bir havadis yoktur inşallah?

Mahmut Efendi doğruldu uzandığı yerden ve hemen yanında Zeynep Hanım'a yer gösterdi.

Elini omuzuna atarak konuşmaya başladı:

- Dünyalık herhangi bir sıkıntım yoktur Hatunum. Sattığımız ürünlerin ve hayvanların parasını tahsil ettim. İhtiyaçlarımızı gördüm ve eve geldim. Kaygılanmayasın sen de benim gibi. Herhangi bir yaramazlık yoktur. Lakin oturup hep birlikte karar vermemiz gereken bir durum vardır. Zira son zamanlarda Semerkant'a her gittiğimde şehrin baştan ayağa yenilendiğini, geliştiğini ve her yerden buraya yoğun bir göç yaşandığını görmekteyim. Şehre gelip gidenin haddi hesabı yok anlayacağın. Çarşılar pazarlar gün geçtikçe büyüyor, ürünler çeşitleniyor, yeni evler yapılıyor ve yeni mahalleler açılıyor. Bu da beni oldukça ürkütüyor, hatta bir hayli de korkutuyor desem yalan olmaz.

Zeynep Hanım, bu sözlerden pek bir şey anlamamıştı. Ama merakı da her geçen süre artmaya devam ediyordu.

Aklına mıh gibi düşen ilk suali dillendirdi:

İKİNCİ BÖLÜM

# Yeni Bir Çağa Uyanış

*İnsanların;*
*söyledikleri her sözün yanında*
*sahip olup savundukları her düşünce hakkında,*
*kendi doğruluğunu ortaya koyan*
*bir delil getirmeleri,*
*benimsedikleri düşüncenin batıl,*
*yanlış ve yalan değil de*
*hak ve doğru olduğunu açıkça ortaya koyacak*
*bir beyanda bulunmaları*
*gerekmektedir.*

**İmam Maturidi**

## Yılların İzinde

Yıllar, kendisinden sonra gelecek yeni yılların kozasını bir haminne sabrıyla örer biteviye. Ve zaman tünelinin pütürlü duvarına asılı takvimin bütün yaprakları tükendiğinde çıkıp gelen yeni yıl, göz kamaştıran kostümüyle gökyüzünün dudaklarından dökülen mahur bir beste gibi yayılır bozkırın engin yüreğine.

Çoğu zaman heybesinde acı ve hüzün taşısa da yılların yorgun eli her seferinde gün değmemiş umutlarla çalar kapımızı.

Yeni günün şafağında penceresine dokunan güneşe hangi göz kayıtsız kalabilir? Seherin aydınlığına inat yüreğinin perdelerini ardına kadar kapatıp karanlıkta kalmaya kimin yüreği razı olur? Gecelere bir muştu gibi dağılıp bozkıra umut aşılayan ayın şavkımasına karşı gönül evinin terasına demir parmaklık ören var mıdır acaba? Maveradan taşıp coşkuyla yüreğimize gelen aşk, şafak vakti bir ölümsüzlük iksiri gibi mayalanır gönüllerde. Aşk denilen peri, bir gönlü değer bulup oraya yerleştiği vakit onu hangi güçlü el koparıp alabilir yerinden? Zira bir aşkın kaderi, her şartta kendi hükmünü icra etmek üzere takdir edilmiştir.

Göğün derinlerinden gönül sofralarımıza konuk olarak gelen aşk, seherin serin sularında seyr-i süluka meyleder ve sabırla yola revan olur aşığın gönül dehlizlerine doğru.

Aşk gelince cümle ümitsizlikler tükenir ve küllenmiş nice umutlar yeniden canlanmaya başlar.

Aşk, seçtiği kurbanına sürgün edildiği "bu yer" den kurtulması için talihin armağan ettiği bir çift kanattan başka nedir ki? Bir kalbe kan gibi düşünce aşk, kadim tefekkür asırlık uykusundan uyanır ve sonra çıplak gerçeğin yüzünü örten kalın perdeler birbiri ardınca yırtılarak hakikat ülkesine doğru yepyeni bir fetih yolculuğu başlar.

Tefekkürün mayası aşktır ve en büyük özgürlük, aşka teslim olmaktır.

Güneş, eğer gönle doğarsa güneştir ve ay, yüreğimizin mahmur gecelerine ışırsa aydır. Ve gönül ki, uçsuz bucaksız bir bozkırdır içerimizde sere serpe uzanan; her dem keşfe hazır olan ve keşfedilmeyi bekleyen sonra.

Yüreğimizin bozkırına doğup iki mızrak yükselince güneş,

boz bulanık bir fırtına başlar ta içerimizde. Sam vurmuş ekin gibi sararır ve sonra kavrulur aşk derdine müptela olan yürek. Aşka talip olmak, ateşten gömlek giymek gibidir ve güneş, tepeleri aşıp zirveye çıkınca, aşığın gönlü kapıldığı meşkin hararetiyle kaynamaya başlar. Aşka düşenlerin yanıp kül olması bu yüzdendir. Mecnun'un Leyla'nın aşkıyla kızgın çöllere savruluşu ve Leyla'nın aynı sebepten çölde seraba kapılıp kendisini kaybedişi de. Kimi vakit alevlenerek kimi vakit de kor halinde ta gecenin ortasına değin sürer aşkın bu esrarengiz yangını.

Zaman denilen sır, aşkla boyanmış böyle bir günü hatıralar mahzenine kilitlerken gecenin hükmü kuşatmaya koyulur bozkırı. Gece ve aşk, zaman yolculuğunun en büyük iki sırdaşıdır. Ve gece ki zifir hükmünü vurunca tabiata, gökyüzünde doyumsuz bir yıldız şehrayini başlar. Bu coşkuya bütün yüreğiyle eşlik eden ay, mahmur ışığını sükûnetin sırlı sedasıyla salar serin suların solgun sinesine.

Gecenin huzur yüklü uykusunda mehtabın ipeksi kollarına kıvrılıp yepyeni güne demlenen şey de aşktan başkası değildir.

Kapısı her çalındığında âşığın yüreğinin yerinden oynaması işte bu yüzdendir. Penceresine dokunan güneşe aşığın sorgusuz sualsiz bağrını açması ve şafağın aydınlığına meftun oluşu da. Zira güneşle birlikte penceremize dokunan muştu ile gecenin hükmünü sonlandıran şafağın aydınlığı, bizi gönlümüzden yakaladığı gibi bir çağdan alıp yepyeni bir çağa yürütecek aşkın kudretli kollarından başka ne olabilir ki?

Zaman, ilme susamışlığıyla sekiz yüz yetmiş dört yılını yudumluyordu.

Semerkant Emiri Ahmet, sekiz yüz altmış beş yılında hayata gözlerini yummuştu. Onun yerine büyük oğlu Nasr geçmiş ve babasının kaldığı yerden Samanilerin tarih sahnesine en güçlü şekilde çıkmasının ince siyasetini gütmeye devam ediyordu. Ailenin ve devletin yönetim merkezi Semerkant'tı. Nasr b. Ahmet, Semerkant'ın yükselen değerini seziyor ve onu Maveraünnehir'in siyaset, ticaret, ilim ve kültür merkezi haline getirmek için büyük hayaller kuruyordu.

O yıllarda kaderini sabırla örmeye başlayan Maveraünnehir âdeta panayır alanına dönmüş, dokuzuncu asrın en ışıklı şehri

olan Semerkant ise coşku dolu kutlamaların, törenlerin ve şölenlerin merkezi haline gelmişti.

Abbasi Halifesi Mutemid Alellah, 874 yılının sonlarında yayınladığı bir fermanla Samanilerin kaderini değiştirecek bir olaya imza atarak Maveraünnehir'in idaresini Samani Emiri Nasr b. Ahmet'e vermiş ve o zamana kadar Tahiriler'e bağlı olarak varlığını sürdüren Samanilerin bölgedeki hâkimiyetlerini kesin bir hükümle onaylamıştı. Halife'nin yayınladığı bu menşurla bağımsızlıklarına kavuşan Samani ahalisi müstakil bir devlet olmanın gururunu olanca sevinçlerini kuşanıp coşkularını yudumlayarak doyasıya kutluyordu.

İslam coğrafyasının sınır ucunda yer alan Semerkant'taki yöneticiler o sıralar bir taraftan iç meselelerle uğraşırken diğer yandan da sınır bölgelerine belli bir plan dâhilinde ribatlar yaparak ve zaman zaman da sınırın öte yakasına seferler düzenleyerek İslam'ın tuğunu gayrimüslim Türk diyarlarına taşımanın gayretine yoğunlaşmıştı.

Yöneticilerin bu tatlı telaşı, bütün ahaliyi olduğu gibi epey zamandan beri talebeler yetiştirerek doğacak bu parlak günleri bekleyen medreseleri de çepeçevre sarmıştı.

Birbirinden çok farklı yaklaşım arasında İslam'ı en doğru biçimde anlayabilmenin gayretine yoğunlaşan onlarca medrese, başta Bağdat olmak üzere Horasan ve Maveraünnehir'de, sahasında üne kavuşmuş pek çok müderrisi kendi eğitim-öğretim yuvalarına çekmenin telaşına düşmüş ve bu hususta epey bir mesafe de kat etmişlerdi. Nitekim o dönemlerde ilim tahsil etmek isteyen talebeler farklı vilayetlere gidip oradaki müderrislerden ders almak yerine, her geçen gün yıldızı parlayan Semerkant'taki medreselerde eğitim görmeyi tercih eder hale gelmişti.

Samani Emiri Nasr b. Ahmet ilim alanında büyük yatırımlar yapıyordu. Onun zihinsel yapıda oluşturmayı başardığı hoşgörü ve özgürlük iklimi vasıtasıyla beyin göçünün büyük oranda önü kesiliyor, bu sayede Semerkant'taki sosyal yapı da günden güne daha da güçlü hale geliyordu.

Dil gelişiyor buna paralel olarak dini anlayış da zenginleşiyordu.

Semerkant'ta o sıralar üç dil kullanılıyordu. Bu dönemdeki

bütün Müslüman toplumlarda olduğu gibi devletin resmi dili Arapça idi. Bunun yanında Farsça ve Türkçe de önemli ölçüde kullanılmaktaydı. Bu dil çeşitliliği toplumdaki manevi hayatın ve ilim anlayışının gelişmesinde önemli bir unsurdu. Arap dili daha çok dini ilimler ve fen bilimlerinde kullanılıyorken Fars ve Türk dilleri ise daha ziyade sosyal alanlarda ve birbirinden güzel edebi eserler ortaya koymada tercih ediliyordu.

Şehre diğer vilayetlerden gelen müderrisler, birbirinden farklı eğitim veren medreseleri hareketlendiriyor, bu durum Semerkant'ın sosyal hayatını olduğu gibi ilim meclislerini ve ahali arasındaki gündelik sohbetleri de canlandırıyordu.

Medreseler arasında oluşan bu rekabet ortamı, ilim ateşini harlayan en önemli etkenlerin başında geliyordu.

Semerkant, o dönemde Seneviye olarak adlandırılan Maniheizm'in yönetim merkezi haline gelmişti aynı zamanda ve bu dinin resmi toplantıları düzenli olarak Semerkant'ta yapılmaya başlanmıştı. Bunun yanında Mutezile ve Kerramiye mezheplerine ait medreselerde bu mezheplerin fikirleri temellendirilip demleniyor ve kendi dini anlayışlarına ahali arasından taraftar bulmaya gayret gösteriliyordu. Haricilik, Kaderiye ve Cebriye de toplum hayatında kendilerine yer bulabilmek için çaba sarf eden itikadi mezheplerden ilk akla gelenlerdi. Yine Şiilerin uyguladıkları kendilerine has bir eğitim metotları vardı ve Şii âlimler kendi mezheplerini gündeme getirmek için ilmi tartışmalardan bir an olsun geri durmuyorlardı. Bunların yanında Bâtıni ve Karmati gibi ayrılıkçı anlayışlar da şehirdeki bu hızlı gelişmelere kayıtsız kalmıyor, Semerkant'ta yeşerip çoğalmak için yoğun gayret gösteriyordu. Elbette bu gelişmeler karşısında Ehli Sünnet ve'l Cemaat de İslam'ın en doğru kanaldan yarınlara ulaşabilmesi için gerekli bütün çabaları sergilemekten geri durmuyordu.

O sıralarda Mısır'da güçlenmeye başlayan Şii Fatımi anlayış ile Büveyhi Devletlerinin gün geçtikçe Sünni İslam coğrafyasına doğru kollarının uzamaya başlaması, ilerleyen zamanlarda buralarda cereyan edebilecek dini ve fikri fitnenin ilk habercileri olarak dikkatli gözlerden kaçmıyordu.

Ama çağa kalıcı bir mühür vurmak için ayağa kalkmaya hazırlanan bölgeyi sımsıkı saran tarihi bir gerçek vardı ki işte o çıplak

## FAYDALANILAN KAYNAKLAR


**AK**, Ahmet, Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006

-----Selçuklular Döneminde Maturidilik, Yayınevi Yayınları, Ankara 2009

-----Maturidiliğin Hanefilik ile İlişkisi, MİLELVE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt:7, Sayı:2, Mayıs – Ağustos 2010

-----Maturidiliğin Ortaya Çıkışı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 25. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu: 261, İstanbul 2012

-----Büyük Türk Âlimi Maturidi ve Maturidilik, Ensar Neşriyat, İkinci Baskı, İstanbul 2017

-----Maturidi'nin Şükür Anlayışı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 47 sayı: 2, Ankara 2006

-----Ebu Mansur el-Maturidi'nin Mürcie›ye Bakışı, Dini Araştırmalar, Cilt: 8, s. 24

**AKGÜL,** Muhittin, Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vilâtu'l-Kur'ân, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 / 2001

**AKTÜRK,** Eyüp, Akıl - Vahiy - Bilgi İlişkisi: Maturidi Üzerine Bir İnceleme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:20 Yıl: 2011

**ALPER**, Doç. Dr. Hülya, Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda mıdır? Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 12. Tebliğ. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261 İstanbul 2012

-----İmam Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği, MİLELVE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt:7 Sayı:2, Mayıs – Ağustos 2010

**ALTINTAŞ**, Prof. Dr. Ramazan, İmam-ı Maturidi'de Din-Siyaset İlişkileri, MİLEL ve NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi cilt 7 sayı 2 Mayıs – Ağustos 2010

**ARSLAN,** Doç. Dr. Hulusi, Maturîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti, Hikmet Yurdu, İmam Matüridî ve Matürîdîlik Özel Sayısı, Yıl:2 S:4 Temmuz-Aralık 2009

**ASLAN**, Yrd. Doç. Dr. İbrahim, İmam Maturidî'de Nübüvvet'in Aklî ve

Ahlakî Savunusu, Uluslararası İmam Maturidî Sempozyumu, Eskişehir 2014

**ATAY**, Prof. Dr. Hüseyin, Bilgi Teorisi (İlmin İmkânı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: XXIX Ankara

**AYDINLI**, Osman, Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar (893-389 / 711-999) Semerkant Tarihi, İSAM Yayınları, İstanbul 2011

**BAĞÇECİ**, Doç. Dr. Muhiddin, Maturidi'nin Kelam Metodu, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi Maturidi» Tebliğleri, Yayınlayan: Prof. Dr. Ahmet Hulusi Köker, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**BİÇER**, Yrd. Doç. Dr. Ramazan, Matüridi'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşeri Zaaflar ve Tezahürleri, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII/1, Sivas 2004

**BİLGİN**, Ömer Faruk, el-Maturidi'nin Te'vîlâtü'l- Kur'ân'ının Dirayet Tefsiri Açısından Tahlili, Doktora Tezi, U. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2012

**BEBEK**, Prof. Dr. Adil, Matüridi'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, 11. Tebliğ, M.Ü. ilahiyat fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261 İstanbul 2012

**BULUT**, Dr. Zübeyir, Kelam'da "İman'da İstisna" Tartışmaları, İslami İlimler Dergisi. Yıl 4, Sayı 1-2, Bahar-Güz 2009

**CAN**, Mustafa, Maturidi'ye Kadar Nübüvvete Karşı Çıkanlar ve Maturidi'de Nübüvvet Anlayışı, Doktora Tezi, M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997

**COŞKUN**, Prof. Dr. İbrahim, Matürîdî Düşüncede Allah-İnsan İlişkisi, Hikmet Yurdu,İmam Matüridî ve Matürîdîlik Özel Sayısı,-Yıl: 2, Sayı: 4,Temmuz-Aralık 2009

**ÇALIŞKAN,** Prof. Dr. İsmail, Tefsirde Mâturîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâturîdî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri, MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt: 7, Sayı: 2 Mayıs – Ağustos 2010

**DEMİR**, Prof. Dr. Hilmi, Doç. Dr. Muzaffer TAN, Ehl-i Sünnet Reislerinden İmam-ı Matüridi, Ay Yayıncılık Ankara 2017

**DÜZGÜN**, Prof. Dr. Şaban Ali, Maturidi'nin Kur'an Yorum Yöntemi, Kelam Araştırmaları 10:1, 2012

**ECER**, Yrd. Doç. Dr. A. Vehbi, Maturidi'nin Tanınması, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi

Maturidi» Tebliğleri E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**ERDEM**, Doç. Dr. H. Sabri, Ebu Hanife ve Ebu Mansur el-Matüridi Mürcie›nin Devamı Olarak Görülebilir mi? Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 8. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**el-ALEMİ**, Prof. Dr. Abdurrahim, İmam Maturidi›nin Tefsir Metodu, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, 18. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu: 261 İstanbul 2012

**el-MATURİDİ**, Ebu Mansur, Kitabü"t-Tevhid, Tercüme: Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Sekizinci Basım, Ankara 2016

**ESEN,** Doç. Dr. Muammer, Matûridî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili, AÜİFD XLIX, sayı: II, 2008

**es-SEMERKANDİ**, Ebu'l Kasım el-Hakim, "Kelime Manalı" Sevadü'l A'zam Tercümesi, Muallim Neşriyat, İstanbul 2017

**et-TANCİ**, Prof. MUHAMMED B. TAVİT Abu Mansur al-Maturidi, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955

**EVKur'an**, Doç. Dr. Mehmet, Maturidiliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine-Teo-Sosyolojik Bir Değerlendirme-,Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, 29. Tebliğ M.Ü. ilahiyat fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261 İstanbul 2012

**FIĞLALI**, Prof. Dr. Ethem Ruhi, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1986

**GİLGİL**, Kenan, İmam Maturidi ve Nübüvvet Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2008

**GİLLİOUT**, Claude, Maturidi'nin Erken Dönem Tefsir Geleneklerine ve İlgili Konulara Bakışı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik. Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 32. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**GÜL,** Ali Rıza, Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III, Eskişehir 2015

**GÜNDOĞDU,** Mürsel, Vezir Nizamülmülk (Roman), Nesil Yayınları, İstanbul 2014

**İLHAN,** Avni, İmam-ı Maturidi ve Kitabu't-Tevhid'i, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, 9. Cilt, Mart- Nisan 1970

**İŞCAN,** Doç. Dr. Mehmet Zeki, İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden yorumlanmasında Maturidi'nin katkısı, EKEV Akademi Dergisi Yıl: 12 Sayı: 34, Kış 2008

-----Bir Türk Bilgini İmam Maturidi'nin İslam Düşüncesine Katkıları, Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu Bildiriler, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 20, Isparta 2007

**İMAMOĞLU,** M. Ragıp, İmâm Ebû-Mansûr el-Mâtüridî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1991

**KAHRAMAN,** Doç. Dr. Hüseyin, Hadisin Matüridi Kültüründeki Yeri ve İmam Maturidi'nin Hadis Yorumu, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 19. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**KALAYCI,** Mehmet, Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Mâtürîdîlik İlişkisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011

**KARADAŞ**, Prof. Dr. Cağfer, Mürcie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr El-Mâturîdî, MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt:7 Sayı:2, Mayıs – Ağustos 2010

-----Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik - Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci, Usûl İslam Araştırmaları 6 / 6, Ocak 2016

-----İmam Mâtüridî'nin Etki Alanı ve Muhyiddîn İbn Arabî, Uluslararası İmam Maturidî Sempozyumu, Eskişehir 2014

**KIRCA,** Doç. Dr. Celal, Maturidi'nin Tefsir, Te'vil Anlayışı ve Metodu, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi Maturidi» Tebliğleri, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**KIZILKAYA,** Talip, Mâturidî'nin Kitâbu't-Tevhid'inin Kelâm Metodu Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana / 2011

**KOÇAR,** Doç. Dr. Musa, Matüridi'de Akılcılık ve Uygulama Alanları, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 17, 2006/2

**KORKMAZ**, Prof. Dr. Sıddık, İmam Maturidi ve Mezhep Eleştirileri, İz Yayıncılık, İstanbul 2017

-----İmam Ebu Mansur el-Maturidi'nin Hayatı ve Eserleri, Dini Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2001, C. 4, s. 10

**KUR'AN-I KERİM MEALİ**, Elmalılı M. Hamdi Yazır, İstanbul 2010

**KUTLU,** Prof. Dr. Sönmez, İmam Maturidi'ye Göre Diyânet-Siyâset Ayrımı ve Çağdaş Tartışmalarla Mukayesesi, İslamiyat, Ankara 2005

----- Matüridi Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı, e-makâlât Mezhep Araştırmaları, II/1 (Bahar 2009)

-----Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar Hanefilik-Maturidilik-Yesevilik Ötüken Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2017

-----"*Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî*" İmam Maturidi ve Maturidilik, Hazırlayan: Sönmez Kutlu, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2003

-----Maturidi ve İman-Amel İlişkisi, www.maturidiyeseviotagi.com

**KURT**, Doç. Dr. Hasan, **İmam Matüridi›de Mu›tezili Ka›bi›nin E**leştirisi, Bilimname Düşünce Platformu, Sayı: XX, 2011/1

-----Samanoğulları Hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Hâkimiyet **Mücadelesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** XLV S.1, Ankara 2004

**MADELUNG,** Von Wilfred, Horasan ve Maveraü'n Nehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı, Terc: Ar. Gör. Sönmez KUTLU, AÜİFD, XXXIII, 1992

**MAHMUD,** Dr. Merve, İmam Maturidi'nin Kelam Yöntemi Olarak Akıl ile Nakil Arasında Kurduğu Denge, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 4. Tebliğ M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**MERÇİL,** Erdoğan, Büveyhiler Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, 1992

**NİZAMÜ'L MÜLK**, Siyaset-Name, Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu 2. Baskı, Ankara 2013

**ONAT,** Prof. Dr. Hasan, Yeni Bir İslam Medeniyeti İçin Maturidi ve Maturidiliğin Önemi, www.hasanonat.net

**ORAL,** Osman, Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014

**ÖZCAN,** Yrd. Doç. Dr. Hanifi, Maturidi'ye Göre Hikmet Terimi, İslami Araştırmalar, Cilt: 2, Sayı: 6 Ocak 1988

-----Mâtüridi'de Bilgi Problemi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Nu:64, İstanbul 1993

**ÖZDEŞ,** Prof. Dr. Talip, Matüridi'nin Din ve Şeriat Anlayışı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi VE Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 6. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

----- Matüridi İslam'ın Seküler Yorumuna Temel Oluşturabilir mi? MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt:7 Sayı:2, Mayıs – Ağustos 2010

-----Maturidi'yi Nasıl Okumalıyız? Dinî ve Felsefî Metinler Yirmi Birinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt: 2, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayın No: 8, İstanbul 2012

**ÖZDEMİR,** Doç. Dr. Metin, Matüridi'nin Mu'tezili Akılcılığa Yöneltiği Eleştirilerin Epistemolojik Temelleri, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 13. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**ÖZEN,** Doç. Dr. Şükrü, Matüridi ve Siyaset: Hilafetin Kureyşliliği Mes'elesi, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 30. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

-----Maturidi Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi 28.Cilt s.146-151, 2003

-----IV. (X.) Yüzyılda Mâveraünnehir'de Ehl-i Sünnet-Mu'tezile Mücadelesi ve Bir Ehl-i Sünnet Beyannamesi, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9 İstanbul 2003

**ÖZGÜDENLİ,** Osman Gazi, Maveraünnehir Maddesi, DİA 28.cilt, 2003

**ÖNAL,** Yrd. Doç. Dr. Recep, Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmi'ndeki Yeri, Akademik İncelemeler Dergisi Cilt: 8 Sayı: 3 Yıl: 2013

**PESSAGNO,** J. Meric, Maturidiye Göre Akıl ve Dini Tasdik, Çev: Dr. İlhami Güler A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı XXXV, Ankara

**POLAT,** Doç. Dr. Fethiahmet, Te'vilatü Ehli's-Sünne'de Mu'tezili Söylemin Kritiği, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Matüridilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 14. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**POLAT,** Doç. Dr. Salahaddin, Gayb meselesi ve İmam Maturidi, Erciyes

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 3, Kayseri 1989

**SAMUR**, Prof. Dr. Sebahattin, İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu, Bilimname IX, 2005/3

**SİNANOĞLU,** Doç. Dr. Mustafa, İmam Maturidi'nin Düalist İnanç Gruplarına Yaklaşımı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 17. Tebliğ, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

**ŞAHİN,** Yrd. Doç. Dr. Hasan, Maturidi'ye Göre Din, Yeni Matbaa, Kayseri 1987

**ŞEKER,** Dr. Fatih M. "Türk Müslümanlığı" Fikriyatı ve Maturidi Algısının Dönüşümü, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 38 (2010/1)

**ŞEKEROĞLU,** Sami, Matüridi'de Zühd ve Takva Anlayışı, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 14 Sayı: 22, Şanlıurfa 2009

**TOPALOĞLU,** Prof. Dr. Bekir, İmam Maturidi'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı, Açılış Tebliği, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261, İstanbul 2012

----- Kelam İlmi Giriş, Damla Yayınevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 1988

-----"Maturidi" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi 28.Cilt s.146-165, 2003

**TUĞLU,** Doç. Dr. Nuri, Mâturîdîliğin Hadis Anlayışı, MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi Cilt:7 Sayı:2, Mayıs – Ağustos 2010

**TUNÇ,** Prof. Dr. Cihat, Maturidi'nin İman Anlayışı, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi Maturidi» Tebliğleri E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**UĞUR,** Prof. Dr. Ahmet, Maturidi'nin Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi Maturidi» Tebliğleri, Yayınlayan: Prof. Dr. Ahmet Hulusi Köker, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**USTA,** Aydın, Türklerin İslamlaşma Serüveni Samaniler, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2013

**UYANIK,** Prof. Dr. Mevlüt, Yeni Selefilik Tehlikesine Karşı Hanefi-Maturidi Gelenek Niçin Öncelenmelidir? www.maturidiyesevi-otagi.com

**WATT,** Prof. W.Montgomery, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çeviren: Doç. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Umran Yayınları, Ankara 1981

**YAVUZ,** Prof. Dr. Yusuf Şevki, İmam Maturidi'nin Tabiat ve İlliyete Bakışı, Büyük Türk Bilgini İmam Matüridi ve Maturidilik, Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 2. Tebliğ, M.Ü. ilahiyat fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 261 İstanbul 2012

-----"Maturidi" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi 28.Cilt s.165-175, 2003

**YAZICIOĞLU,** Doç. Dr. Mustafa Sait, Maturidi Kelamında İnsan Hürriyeti Meselesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı XXX, Ankara

**YÖRÜKAN,** Prof. Dr. Yusuf Ziya, İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Matüridi, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: II, Sayı: 2-3 Akara 1953

**YURDAGÜR,** Dr. Metin, Kur'an'da Kader ve İmam Maturidi'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ında Kader ile İlgili Bazı Ayet-i Kerimelerin Yorumu, Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen «Ebu Mansur Semerkandi Maturidi» Tebliğleri E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayın No: 6, Kayseri 1986

**YÜREKLİ,** Tülay, Samaniler, Yüksek Lisans Tezi A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara-2002